

๔๕. ความสะอาดแห่งความเป็นปราชญ์

Cleansing of Being Sage

By Nithee Siripat – Siripat.com and Academiae Network, 2015

ความสำคัญของบทความ

ในคำกล่าวที่ว่า “ผู้ที่ประนีพพานในปัจจุบัน” ใต้นั้น ต้องประกอบด้วย “สัญญา ๔” ได้แก่ (๑) “หानภาคิยสัญญา” คือ สัญญาฝ่ายเสื่อม ความรอบรู้ในทางเสื่อมและเหตุของความเสื่อม [อุปาย โกศล] (๒) “ฐิติภาคิยสัญญา” คือ สัญญาฝ่ายดำรงอยู่ คือ ความรอบรู้ในทางเจริญและเหตุของความเจริญ [อาย โกศล] (๓) “วิเสสภาคิยสัญญา” คือ สัญญาฝ่ายวิเศษที่ปฏิเวธในอริยมรรค คือ “การเกิดปัญญาวิปัสสนา” และ (๔) “นิพเพชภาคิยสัญญา” คือ สัญญาฝ่ายชำแรกกิเลสด้วย “วิสุทธิ ๗” หมายถึง “ความบริสุทธิ์แห่งไตรสิกขา” ประกอบด้วย “ศีล-สมาธิ-ปัญญา” [อริยมรรคมีองค์ ๘-มัคคญาณ ๔] คือ รอบรู้วิถีแก้ไขเหตุการณ์และวิธีที่จะทำให้สำเร็จ [อุปาย โกศล] นอกจากนี้ ยังรวมทั้งความรู้แจ้งในธรรมทั้งหลายที่เกื้อกูลความตรัสรู้และอริยมรรค องค์ประกอบด้วยธรรมทั้งหลายดังกล่าวนี้ ย่อมแสดงนัยสำคัญถึง “ความเป็นปราชญ์แห่งมุนีในพระพุทธศาสนา” [โหมเนยยะ] มิแนวน้อมฐานะด้วยปรีชาสามารถที่จะบรรลุหรือบรรลุแล้วซึ่ง “ความตรัสรู้บรมสัมโพธิญาณ” ได้ในกาลปัจจุบันนี้ได้ ฉะนั้น “ความเป็นมุนี-ความเป็นปราชญ์” ในพระพุทธศาสนานั้น คือ ผู้ถึงพร้อมด้วย “สุจริต ๔” ได้แก่ กายสุจริต ๓ วจีสจริต ๔ มโนสุจริต ๓ อันเป็นการแสดงกรรมทั้งหลายในปัจจุบันกาล ที่เห็นแจ้งในขณะทั้ง ๓ [เกิด-ตั้งอยู่-ดับไป] ได้แก่ อุปปาทกขณะ-ช่วงเวลาการเกิดขึ้นแห่งสังขารนิमित ๑ ฐิตินขณะ-ช่วงเวลาการตั้งอยู่ของสังขารนิमित ๑ ภังคขณะ-ช่วงเวลาการเสื่อมไปของสังขารนิमित ๑ ผู้เป็นปราชญ์แห่งมุนีนั้น ย่อมทำให้เป็นผู้พิจารณาด้วย “โยนิโสมนสิการ-การคิดถูกวิธีด้วยอุบายแบบกายเห็นนามรูปด้วยปฏิจาสมุปบาทและไตรลักษณ์” และเห็นแจ้งใน “ความไม่เที่ยง-ความเป็นทุกข์-ความไม่มีตัวตน” แห่งปัจจัยธรรมทั้งหลาย นั่นคือ มี “ดวงตาเห็นธรรม” ในเบื้องต้นแห่งการปฏิบัติธรรม นั่นคือ “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดย่อมดับเป็นธรรมดา” กระบวนการคิดด้วยเหตุผลที่สัมพันธ์กับเวลาในกาลทั้ง ๓ เป็นขั้นตอนการดำรงตนโดยชอบอยู่ในอริยธรรมของคณฺเฑีแห่งสัตบุรุษผู้เป็นมุนีโดยความเป็นปราชญ์ คือ “สะอาดในกายวาจาใจ” ด้วยความสามารถบรรลุเข้าถึง “บรมธรรม-นิพพาน” ได้ ไม่ว่าจะ เป็น “ประนีพพานในปัจจุบัน” หรือจะเข้าถึง “ประนีพพานในอนาคต” ซึ่งบุคคลนั้น จะต้องมองเห็นอันเยี่ยมใน “พระนิพพาน-อมตธรรม-บรมสัมโพธิญาณ” นั่นๆ คือ สภาวะที่ปราศจากกิเลสทั้งหลายและปวงทุกข์ และเข้าถึงข้อปฏิบัติอันเยี่ยมใน “อริยมรรคมีองค์ ๘-มรรค ๔” อันเป็นแนวคิธสาชกลางแห่งปัญญาโดย “มัชฌิมาปฏิปทา” เพราะฉะนั้น กระบวนการปฏิบัติธรรมหรือภาวนากรรมฐานนั้น จึงเป็นการเน้นมุ่งมั่นใน “ความสะอาด-ความหมดจด-ความบริสุทธิ์” ในข้อปฏิบัติแห่งไตรสิกขา คือ “ศีล-สมาธิ-ปัญญา” อันเป็นธรรมปฏิบัติที่อยู่ในกระแสแห่งอริยมรรคและพระนิพพาน โดยปรมัตถปฏิปทา.

บทความที่ ๔๕ ประจำปี ๒๕๕๘ – ความสะอาดแห่งความเป็นปราชญ์

ตามนัยแห่งความเป็นปราชญ์นั้น คือ “ผู้รู้-ผู้สูงสุด” ที่เรียกว่า “ความเป็นมุนี” ชื่อว่า “โมนยะ” เป็นคำบัญญัติถึง ความเป็นสาธุชน ได้แก่ “ความเป็นบัณฑิต-ความเป็นสัตบุรุษ” ไม่ใช่รชนผู้เป็น นักวิชาการจี้กาค-รู้ไม่จริง-ชนผู้หลงทิศ ๑ นักวิชาการจี้เรื้อน-ประกอบตริจกานวิชา-อัญญุเคียรถีย์ ๑ นักวิชาการจี้หิด-ปรตที่อวาหะและวิวาหะด้วยอุสรกาย-ทรชน [โจรไม่มีอาวุธ มีทุจริตทั้ง ๓ เป็นอาวุธ พยาบาทและเบียดเบียนคนอื่น] ๑ ฉะนั้น คำว่า “ผู้รู้-ผู้สูงสุด” หมายถึง (๑) นรชนผู้บริสุทธิ์ในกายทวารหรือ ผู้รู้ทางกาย = “กายมุนี” (๒) นรชนผู้บริสุทธิ์ในวจีทวารหรือผู้รู้ทางวาจา = “วจีมุนี” และ (๓) นรชนผู้ บริสุทธิ์ในมโนทวารหรือผู้รู้ทางใจ = “มโนมุนี” ซึ่งเรียกอีกอย่างว่า “พระจันตาสพ-ลัทธิพหุ” หมายถึง “ผู้ละได้ทั้งหมด” [สพพปหายนี] ได้แก่ (๑) ผู้บริสุทธิ์ในกายทวารหรือผู้รู้ทางกาย (๒) ผู้บริสุทธิ์ในวจีทวาร หรือผู้รู้ทางวาจา และ (๓) ผู้บริสุทธิ์ในมโนทวารหรือผู้รู้ทางใจ เพราะฉะนั้น “ความเป็นมุนี-โมนยะ” ได้แก่ (๑) “กายโมนยะ” คือ ความเป็นปราชญ์ทางกาย นั่นคือ เป็นผู้เว้นจากปาณาติบาต เว้นจาก อทินนาทาน เว้นจากพรหมจรรย์ [เมถุน] หรือ ความสะอาดทางกาย “กายโสโงยะ” นั่นคือ ผู้เว้นจาก ปาณาติบาต อทินนาทาน กามสุมิจจาร (๒) “วจีโมนยะ” คือ ความเป็นปราชญ์ทางวาจา นั่นคือ เป็นผู้เว้น จากมุสาวาท เว้นจากปิสฺฐาวาจา เว้นจากผรุสวาจา เว้นจากสัมผัปปลาป หรือ ความสะอาดทางวาจา “วจีโส โงยะ” นั่น ผู้เว้นจากมุสาวาท ปิสฺฐาวาจา ผรุสวาจา สัมผัปปลาป และ (๓) “มโนโมนยะ” คือ ความเป็น ปราชญ์ทางใจ นั่นคือ กระทำให้แจ้งซึ่ง “เจโตวิมุตติ-ปัญญาวิมุตติ” อันหาอาสวะมิได้ เพราะสิ้นอาสวะ ทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองสำเร็จอยู่ในปัจจุบันนี้ หรือ ความสะอาดทางใจ “มโนโสโงยะ” นั่นคือ ผู้ไม่มีอกิขมา ไม่มีใจพยาบาท เป็นสัมมาทิฏฐิ (พระสุตตันตปิฎก อังคุตรนิกาย ติกนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้าที 542-544 FILE 34) ดังนี้

“มโนโสโงยะ” เป็นอย่างไร ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ [ด้วยเจริญโยนิโสมนสิการ]

- (๑) กำหนดรู้ “นิวรณ ๕” ได้แก่ (๑) กามฉันทะ-ความพอใจในกาม (๒) พยาบาท-ความปองร้าย (๓) ถีนมิทระ-ความท้อแท้และความง่วง (๔) อุทธัจจกุกกุกจะ-ความฟุ้งซ่านและความรำคาญใจ (๕) วิจิกิจฉา-ความเคลือบแคลงสงสัย = “ปริญญา” การกำหนดรู้ เป็นกิจในทุกข์
- (๒) กามฉันทะ-ความพอใจในกาม ก็ดี พยาบาท-ความปองร้าย ก็ดี ถีนมิทระ-ความท้อแท้และความง่วง ก็ดี อุทธัจจกุกกุกจะ-ความฟุ้งซ่านและความรำคาญใจ ก็ดี วิจิกิจฉา-ความเคลือบแคลงสงสัย ก็ดี มีอยู่ในใจ ก็รู้ว่า “กามฉันทะ-พยาบาท-ถีนมิทระ-อุทธัจจกุกกุกจะ-วิจิกิจฉา” มีอยู่ในใจของตน = “ปหานะ” การละ เป็นกิจในสมุทัย
- (๓) “กามฉันทะ-พยาบาท-ถีนมิทระ-อุทธัจจกุกกุกจะ-วิจิกิจฉา” ไม่มีอยู่ในใจ ก็รู้ว่า “กามฉันทะ-พยาบาท-ถีนมิทระ-อุทธัจจกุกกุกจะ-วิจิกิจฉา” ไม่มีอยู่ในใจของตน = “สังนิกริยา” การทำให้แจ้ง เป็นกิจในนิโรธ

- (๔) ย่อมรู้ทางเกิดแห่ง “**กามฉันทะ-พยาบาท-ถีนมিতะ-อุทธัจจกุกกุกจะ-วิจิกิจฉา**” ที่ยังไม่เกิด = “**สังวรปธาน**” เพียรระวังหรือเพียรปิดกั้น คือ เพียรระวังยับยั้งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น หรือ = “**ภาวนา**” การเจริญ เป็นกิจในมรรค หรือ “**อุปายโกศล**” ความฉลาดในความเลื่อม รอบรู้ทางเลื่อมและเหตุของความเลื่อม
- (๕) รู้วิธีละ “**กามฉันทะ-พยาบาท-ถีนมิตะ-อุทธัจจกุกกุกจะ-วิจิกิจฉา**” ที่เกิดแล้ว = “**ปหานปธาน**” เพียรละหรือเพียรกำจัด คือ เพียรละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว หรือ = “**ภาวนา**” การเจริญ เป็นกิจในมรรค หรือ “**อายโกศล**” ความฉลาดในความเจริญ รอบรู้ทางเจริญ และเหตุของความเจริญ
- (๖) รู้อุบายทำ “**กามฉันทะ-พยาบาท-ถีนมิตะ-อุทธัจจกุกกุกจะ-วิจิกิจฉา**” ที่ละได้แล้วมิให้เกิดต่อไป = “**ปหานปธาน**” เพียรละหรือเพียรกำจัด คือ เพียรละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว และพร้อมด้วย “**ภาวนาปธาน**” (เพียรเจริญ หรือเพียรก่อให้เกิด คือ เพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ให้เกิดมีขึ้น กับ “**อนุรักษนาปธาน**” เพียรรักษา คือ เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่น และให้เจริญยิ่งขึ้นไปจน ไพบูลย์ หรือ = “**ภาวนา**” การเจริญ เป็นกิจในมรรค หรือ “**อุปายโกศล**” ความฉลาดในอุบาย รอบรู้วิธีแก้ไขเหตุการณ์และวิธีที่จะทำให้สำเร็จ

ด้วยเหตุนี้(๑) บุคคลผู้เป็นปราชญ์ทางกาย (๒) บุคคลผู้เป็นปราชญ์ทางวาจา (๓) บุคคลผู้เป็นปราชญ์ทางใจ ซึ่งหาอาสวะมิได้ และ (๔) บุคคลผู้เป็นปราชญ์พร้อมด้วยคุณธรรมของปราชญ์ บัณฑิตทั้งหลายย่อมกล่าวบุคคลนั้นว่า “**ผู้ละบาปหมด**” หรือคำกล่าวว่

“**บุคคลผู้สะอาดทางกาย สะอาดทางวาจา สะอาดทางใจ ไม่มีอาสวะ เป็นคนสะอาดพร้อมด้วยคุณธรรมของคนสะอาด ปราชญ์ทั้งหลายกล่าวบุคคลนั้นว่า ผู้ล้างบาปแล้ว**”

คำว่า “**ผู้ล้างบาปแล้ว**” หมายถึง บุคคลที่เข้าถึงพร้อมด้วย “**พุทธะ**” คือ (๑) ผู้รู้ (๒) ผู้ตื่น (๓) ผู้เบิกบาน นั่นคือ การปฏิบัติตาม “**พุทธโอวาท ๓**” ได้แก่ **ความเป็นผู้เว้นจากการทำชั่วทั้งหลาย ๑ หมั่นเพียรในการทำความดี ๑ ชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ ๑** อย่างไม่รู้ก็ตาม ในความเป็นปราชญ์แห่งมุนีนั้น คือ ความสะอาดความบริสุทธิ์จากอกุศลธรรมทั้งหลายนั้น ย่อมหมายถึง ความเจริญในธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่ออกุศลธรรมหรือนิเวรณทั้งหลาย [นิเวรณ ๕ อวิชชา อรติ อกุศลธรรมทั้งหลาย] อันเป็นคุณสมบัติของบุคคลแห่งอริยะ ดังนี้

“กุศลกรรมบถ ๑๐” หมายถึง ทางแห่งกุศลกรรม ทางทำความดี กรรมดีอันเป็นทางนำไปสู่สุคติ ซึ่งยังหมายถึงธรรมอื่นๆ ได้แก่ (๑) **ธรรมจริยา**–ความประพฤติธรรม (๒) **โลภาย**–ความสะอาดหรือเครื่องชำระตัว (๓) **อริยธรรม**–อารยธรรม–ธรรมของผู้เจริญ (๔) **อริยมรรค**–มรรคอันประเสริฐ (๕) **สัทธรรม**–ธรรมดี–ธรรมแท้ (๖) **สัปปริสธรรม**–ธรรมของสัตว์บุรุษ ดังนี้

ก. กายกรรม ๓ –การกระทำทางกาย

- (๑) ปาณาติปาตา เวรมณี คือ เว้นจากปลงชีวิต ละการฆ่าการเบียดเบียน มีเมตตากรุณาช่วยเหลือเกื้อกูลกัน
- (๒) อทินนาทานา เวรมณี คือ เว้นจากถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้โดยอากรขโมย ละอทินนาทานเคารพกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของผู้อื่น
- (๓) กามสุมิจฺจจาจฺจรา เวรมณี คือ เว้นจากประพฤติดิฉินคาม ละการประพฤติดิฉินคามไม่ล่วงละเมิดประเพณีทางเพศ

ข. วจีกรรม ๔ –การกระทำทางวาจา

- (๔) มุสาวาทา เวรมณี คือ เว้นจากพูดเท็จ ละการพูดเท็จ ไม่ยอมกล่าวเท็จเพราะเหตุตนเอง ผู้อื่น หรือเพราะเห็นแก่ผลประโยชน์ใดๆ
- (๕) ปิสฺสุณฺยา วาจาย เวรมณี คือ เว้นจากพูดส่อเสียด ละการพูดคำส่อเสียด ช่วยสมานคนที่แตกร้างกัน ส่งเสริมคนที่สมัครสมานกัน ชอบกล่าวถ้อยคำที่สร้างสามัคคี
- (๖) ผรุสฺย วาจาย เวรมณี คือ เว้นจากพูดคำหยาบ ละคำหยาบ พูดแต่คำสุภาพอ่อนหวาน
- (๗) สมฺพปฺปลาปา เวรมณี คือ เว้นจากพูดเพ้อเจ้อ ละการพูดเพ้อเจ้อ พูดแต่คำจริง มีเหตุผล มีสารประโยชน์ ถูกกาลเทศะ

ค. มโนกรรม ๓ –การกระทำทางใจ

- (๘) อนภิชฺชา คือ ความไม่คิดฟุ้งเสียดอยากได้ของเขา ไม่ฟุ้งเสียดอยากได้ของผู้อื่น
- (๙) อพฺยาปาท คือ ความไม่คิดร้ายต่อผู้อื่น ไม่มีจิตคิดร้าย คิดปรารถนาแต่ว่า ขอให้สัตว์ทั้งหลายไม่มีเวร ไม่เบียดเบียน ไม่มีทุกข์ ครองตนอยู่เป็นสุขเถิด
- (๑๐) สมฺมาทิฏฺฐิ คือ ความเห็นชอบ ถูกต้องตามคลองธรรม มีความเห็นชอบ เช่นว่า ทานมีผล การบูชามีผล ผลวิบากของกรรมดีกรรมชั่วมี เป็นต้น

หรืออีกนัยหนึ่ง หมายถึง “ข้อประพฤติกปฏิบัติตามขั้นตอนการขัดเกลาจิตใจทั้งหลาย” ดังนี้

ก็บุคคลเหล่านี้ใดเหล่านี้หนึ่งเจริญแล้ว ย่อมเจริญ หรือจักเจริญ [อาเสวติ-ย่อมเสพ ภาเวติ-ย่อมเจริญ พหุลีกโรติ-ย่อมทำให้มาก] ซึ่ง “ศีลเลขธรรม-ศีลเลขัญญญาณ” – ธรรมเครื่องขัดเกลา ที่ถึงพร้อมด้วยอาการที่จิตมีอารมณ์เดียวไม่ฟุ้งซ่าน [เอกัคคตาแห่งสมาธิ] ต่อไปนี้

- (๑) บรรลุแล้ว ย่อมบรรลุ หรือจักบรรลุ – อธิคมนุญฐาน
 - (๒) ถึงแล้ว ย่อมถึง หรือจักถึง – ความได้ด้วย การถึง – ปฏิลาภุญฐาน
 - (๓) ได้แล้ว ย่อมได้ หรือจักได้ – เข้าถึง – ให้สำเร็จแล้ว – อุปสมปชช
 - (๔) แทะตลอดแล้ว ย่อมทะตลอด หรือจักทะตลอด – ปฏิเวธุญฐาน
 - (๕) ทำให้แจ้งแล้ว ย่อมทำให้แจ้ง หรือจักทำให้แจ้ง – สจฺจนิกรมุญฐาน
 - (๖) ถูกต้องแล้ว ย่อมถูกต้อง หรือจักถูกต้อง – ผสฺสนุญฐาน
 - (๗) ถึงความชำนาญแล้ว ย่อมถึงความชำนาญ หรือจักถึงความชำนาญ – วสิปฺปุตตา
 - (๘) ถึงความสำเร็จแล้ว ย่อมถึงความสำเร็จ หรือจักถึงความสำเร็จ – ปารมิปฺปุตตา
 - (๙) ถึงความแก้แ้วกล้าแล้ว ย่อมถึงความแก้แ้วกล้า หรือจักถึงความแก้แ้วกล้า – เวสารชฺชปฺปุตตา
- บุคคลทั้งหมดนั้นเป็น สัทธาธิมุต ด้วยสามารถแห่งสัทธาธิมุต เป็น กายลักขี ด้วยสามารถแห่งสมาธิมุต เป็น ทิฏฐิปัตตะ ด้วยสามารถแห่งปัญญินทริย์ [บุคคล ๑ = สัทธาธิมุตบุคคล ๑ – กายลักขีบุคคล ๑ – ทิฏฐิปัตตะบุคคล ๑]

ในคำว่า “ศีลเลขธรรม” นั้น ประกอบด้วย “พละ ๒” คือ (๑) สมถพละ ๑๕ กับ (๒) วิปัสสนาพละ ๒๒ ที่ต้อง “เจริญแล้ว ย่อมเจริญ และ จักเจริญ” มีอาการ ๙ ข้างต้น ในข้อธรรมย่อยแต่ละข้อ เช่น เนกขัมมะ-อภัยบาท-อาโลกสัญญา-อวิกเขปะ เป็นต้น จนถึงข้อธรรมย่อย ชรามรณะ ในปฏิจจสมุปปาต ๑๒ ดังนี้

(๑) สมถพละ ๑๕

เนกขัมมะ [ปฐมฌานสมาธิ-กุศลธรรมทั้งหมด] อภัยบาท [ความไม่พยายบาท] อาโลกสัญญา อวิกเขปะ [ความไม่ฟุ้งซ่าน] ธรรมวัตถาน [การกำหนดธรรม-วัตถุนานัตตญาณ] ญาณ ความปราโมทย์ ปฐมฌาน ทุตติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน อากาसानัญญาตนสมาบัติ วิญญาณัญญาตนสมาบัติ อากิญจัญญาตนสมาบัติ เนวสัญญานาสัญญาตนสมาบัติ

กระบวนการคิดในการพิจารณาธรรม

- (๑) เมื่อได้ เนกขัมมะ ย่อมดับ กามฉันทะ
- (๒) เมื่อได้ อภัยบาท ย่อมดับ พยาบาท
- (๓) เมื่อได้ อาโลกสัญญา ย่อมดับ ถีนมิทระ
- (๔) เมื่อได้ อวิกเขปะ ย่อมดับ อุทธัจจะ
- (๕) เมื่อได้ ธรรมวัตถาน ย่อมดับ วิจิกิจฉา
- (๖) เมื่อได้ ญาณ ย่อมดับ อวิชชา
- (๗) เมื่อได้ ความปราโมทย์ ย่อมดับ อรติ
- (๘) เมื่อได้ ปฐมฌาน ย่อมดับ นิรวรณ
- (๙) เมื่อได้ ทุติยฌาน ย่อมดับ วิตกและวิจารณ์
- (๑๐) เมื่อได้ ตติยฌาน ย่อมดับ ปิตี
- (๑๑) เมื่อได้ จตุตถฌาน ย่อมดับ สุขและทุกข์ [การละนันทราคะ คือ การดับกายสังขาร [อัสสาสะ-ปัสสาสะ]
-กายโมเนยยะ และ วีสังขาร [วิตก-วิจารณ์] -วิโมเนยยะ]
- (๑๒) เมื่อได้ อากาสนัญญาขณสมวัตติ ย่อมดับ รูปสัญญา ปุณฺณสัญญา นานัตตสัญญา
- (๑๓) เมื่อได้ วิญญาณัญญาขณสมวัตติ ย่อมดับ อากาสนัญญาขณสัญญา
- (๑๔) เมื่อได้ อากิญจัญญาขณสมวัตติ ย่อมดับ วิญญาณัญญาขณสัญญา
- (๑๕) เมื่อได้ เนวสัญญานาสัญญาขณสมวัตติ ย่อมดับ อากิญจัญญาขณสมวัตติ
- (๑๖) เมื่อได้ สัญญาเวทิตนโรธ ย่อมดับ จิตสังขาร [สัญญา-เวทนา] -มโนโมเนยยะ

ยกตัวอย่าง “เนกขัมมะ” กับ “อภัยบาท”

“ก็บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งเจริญแล้ว ย่อมเจริญ หรือจักเจริญซึ่ง เนกขัมมะ ที่ถึงพร้อมด้วยอาการที่จิตมี
อารมณ์เดียวไม่ฟุ้งซ่าน [เอกัคคตาแห่งสมาธิ]

- (๑) บรรลุแล้ว ย่อมบรรลุ หรือจักบรรลุ
- (๒) ถึงแล้ว ย่อมถึง หรือจักถึง
- (๓) ได้แล้ว ย่อมได้ หรือจักได้
- (๔) แتงตลอดแล้ว ย่อมแตงตลอด หรือจักแตงตลอด
- (๕) ทำให้แจ้งแล้ว ย่อมทำให้แจ้ง หรือจักทำให้แจ้ง
- (๖) ถูกต้องแล้ว ย่อมถูกต้อง หรือจักถูกต้อง
- (๗) ถึงความชำนาญแล้ว ย่อมถึงความชำนาญ หรือจักถึงความชำนาญ
- (๘) ถึงความสำเร็จแล้ว ย่อมถึงความสำเร็จ หรือจักถึงความสำเร็จ
- (๙) ถึงความแก้แ้วกล้าแล้ว ย่อมถึงความแก้แ้วกล้า หรือจักถึงความแก้แ้วกล้า

บุคคลทั้งหมดนั้นเป็น สัทธาธิมุต ด้วยสามารถแห่งสัทชินทริย์ เป็น กายลักขี ด้วยสามารถแห่งสมาชินท
ริย์ เป็น ทิฏฐิปัตตะ ด้วยสามารถแห่งปัญญาชินทริย์”

“ก็บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งเจริญแล้ว ย่อมเจริญ หรือจักเจริญซึ่ง อภัยบาท ที่ถึงพร้อมด้วยอาการที่จิตมี
อารมณ์เดียวไม่ฟุ้งซ่าน [เอกัคคตาแห่งสมาธิ]

- (๑) บรรลุแล้ว ย่อมบรรลุ หรือจักบรรลุ
- (๒) ถึงแล้ว ย่อมถึง หรือจักถึง
- (๓) ได้แล้ว ย่อมได้ หรือจักได้
- (๔) แตงตลอดแล้ว ย่อมแตงตลอด หรือจักแตงตลอด
- (๕) ทำให้แจ้งแล้ว ย่อมทำให้แจ้ง หรือจักทำให้แจ้ง
- (๖) ถูกต้องแล้ว ย่อมถูกต้อง หรือจักถูกต้อง
- (๗) ถึงความชำนาญแล้ว ย่อมถึงความชำนาญ หรือจักถึงความชำนาญ
- (๘) ถึงความสำเร็จแล้ว ย่อมถึงความสำเร็จ หรือจักถึงความสำเร็จ
- (๙) ถึงความแก้แ้วกล้าแล้ว ย่อมถึงความแก้แ้วกล้า หรือจักถึงความแก้แ้วกล้า

บุคคลทั้งหมดนั้นเป็น สัทธาธิมุต ด้วยสามารถแห่งสัทชินทริย์ เป็น กายลักขี ด้วยสามารถแห่งสมาชินท
ริย์ เป็น ทิฏฐิปัตตะ ด้วยสามารถแห่งปัญญาชินทริย์”

(๒) วิปัสสนาพละ ๒๒

“มหาวิปัสสนา ๑๘” คือ อนิจจานุปัสสนา ทุกขานุปัสสนา อนัตตานุุปัสสนา นิพพิทานุปัสสนา วิจารณ์านุปัสสนา นิโรธานุปัสสนา ปฏินิสสัคคานุปัสสนา ขยานุปัสสนา วยานุปัสสนา วิปริณามานุปัสสนา อนิมิตตานุุปัสสนา อัปปณิหิตานุปัสสนา สุธมฺมตานุุปัสสนา อธิปัญญาธรรมวิปัสสนา ขลาคฤตญาณทัสนะ อาทีนวานุปัสสนา ปฏิสังขานุปัสสนา วิวัฏฏณานุปัสสนา “มรรค ๔” คือ โสคาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค อรหัตมรรค

รวมทั้งการพิจารณาโดย “มหาวิปัสสนา ๑๘” ใน (๑) ชั้น ๕ (๒) อายตนะภายใน ๖-อินทรีย์ ๖-สภาพตนะ (๓) อายตนะภายนอก ๖-อารมณ์ ๖ (๔) วิญญาณ ๖ (๕) ผัสสะ ๖ (๖) เวทนา ๖ (๗) เจตนา ๖ (๘) ตัณหา ๖ (๑๐) วิตก ๖ (๑๑) วิจารณ์ ๖ (๑๒) ธาตุกัมมัญฐาน ๑๖ (๑๓) อาการ ๓๒-ทวัตติงสาการ (๑๔) อายตนะ ๑๒ (๑๕) ธาตุ ๑๘ (๑๖) อินทรีย์ ๒๒ (๑๗) ธาตุ ๓ (๑๘) ภพ ๕ (๑๙) ฌาน ๔ (๒๐) อัปปมัญญา ๔ (๒๑) อรูปสมมาปัตติ ๔ (๒๒) ปฏิจจสมุปบาท ๑๒

กระบวนการคิดในการพิจารณาธรรม

- (๑) เมื่อได้ อนิจจานุปัสสนา ย่อมดับ นิจจสัญญา
- (๒) เมื่อได้ ทุกขานุปัสสนา ย่อมดับ สุขสัญญา
- (๓) เมื่อได้ อนัตตานุุปัสสนา ย่อมดับ อัคคสัญญา
- (๔) เมื่อได้ นิพพิทานุปัสสนา ย่อมดับ ความเพลิดเพลิน
- (๕) เมื่อได้ วิจารณ์านุปัสสนา ย่อมดับ รากะ
- (๖) เมื่อได้ ขยานุปัสสนา ย่อมดับ มนสัญญา
- (๗) เมื่อได้ นิโรธานุปัสสนา ย่อมดับ สมุทัย
- (๘) เมื่อได้ ปฏินิสสัคคานุปัสสนา ย่อมดับ ความถือมั่น
- (๙) เมื่อได้ วยานุปัสสนา ย่อมดับ อายุหนะ-การประมวล [ภพ] หรือการทำความเพียรเพื่อประโยชน์แก่สังขาร
- (๑๐) เมื่อได้ วิปริณามานุปัสสนา ย่อมดับ ชุตัญญา-ความสำคัญอย่างยิ่ง
- (๑๑) เมื่อได้ อนิมิตตานุุปัสสนา ย่อมดับ นิमित-วิปลาสนิमित
- (๑๒) เมื่อได้ อัปปณิหิตานุปัสสนา ย่อมดับ ปณิธิ-ตัณหาปณิธิ
- (๑๓) เมื่อได้ สุธมฺมตานุุปัสสนา ย่อมดับ อภินิเวส-อตตาทินิเวส-ความยึดมั่นว่ามีตัวตน
- (๑๔) เมื่อได้ อธิปัญญาธรรมวิปัสสนา-ความเห็นแจ้งซึ่งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง ย่อมดับ สาราทานาภินิเวส-ความยึดมั่นด้วยการถือว่าเป็นแก่นสาร
- (๑๕) เมื่อได้ ขลาคฤตญาณทัสนะ ย่อมดับ สัมโมหาภินิเวส-ความยึดมั่นด้วยความหลงใหล
- (๑๖) เมื่อได้ อาทีนวานุปัสสนา ย่อมดับ อาลยาภินิเวส-ความยึดมั่นด้วยความอาลัย
- (๑๗) เมื่อได้ ปฏิสังขานุปัสสนา ย่อมดับ อัปปปฏิสังขา-ความไม่พิจารณา

- (๑๘) เมื่อได้ วิวิฏฐานานุปัสสนา – ความตามเห็นกามเป็นเครื่องควรหลีกเลี่ยงไป ย่อมดับ สัญโญคาภินิเวศ – ความยึดมั่นด้วยกิเลสเครื่องประกอบสัตว์
- (๑๙) เมื่อได้ โสคาปัตติมรรค ย่อมดับ กิเลสที่ตั้งอยู่ร่วมกันกับทิวฏฐิ
- (๒๐) เมื่อได้ สกทาคามิมรรค ย่อมดับ กิเลสอย่างหยาบ
- (๒๑) เมื่อได้ อนาคามิมรรค ย่อมดับ กิเลสอย่างละเอียด
- (๒๒) เมื่อได้ อรหัตมรรค ย่อมดับ กิเลสทั้งปวง

ยกตัวอย่าง “อนิจจานุปัสสนา”

“ก็บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งเจริญแล้ว ย่อมเจริญ หรือจักเจริญซึ่ง อนิจจานุปัสสนา ที่ถึงพร้อมด้วยอาการที่จิตมีอารมณ์เดียวไม่ฟุ้งซ่าน [เอกัคคตาแห่งสมาธิ]

- (๑) บรรลุแล้ว ย่อมบรรลุ หรือจักบรรลุ
- (๒) ถึงแล้ว ย่อมถึง หรือจักถึง
- (๓) ได้แล้ว ย่อมได้ หรือจักได้
- (๔) แหวงตลอดแล้ว ย่อมแหวงตลอด หรือจักแหวงตลอด
- (๕) ทำให้แจ้งแล้ว ย่อมทำให้แจ้ง หรือจักทำให้แจ้ง
- (๖) ถูกต้องแล้ว ย่อมถูกต้อง หรือจักถูกต้อง
- (๗) ถึงความชำนาญแล้ว ย่อมถึงความชำนาญ หรือจักถึงความชำนาญ
- (๘) ถึงความสำเร็จแล้ว ย่อมถึงความสำเร็จ หรือจักถึงความสำเร็จ
- (๙) ถึงความแก่ล้าแล้ว ย่อมถึงความแก่ล้า หรือจักถึงความแก่ล้า

บุคคลทั้งหมดนั้นเป็น สัทธาธิมุต ด้วยสามารถแห่งสัทชินทริย์ เป็น กายสักขี ด้วยสามารถแห่งสมาชินทริย์ เป็น ทิวฏฐิปัตตะ ด้วยสามารถแห่งปัญญินทริย์”

รายละเอียด “มหาวิปัสสนา ๑๘” ดังนี้

- (๑) “อนิจจานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง
- (๒) “ทุกขานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความทุกข์
- (๓) “อนัตตานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความไม่ใช่ตัวตน
- (๔) “นิพพิทานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความเบื่อหน่าย
- (๕) “วิราคานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความคลายกำหนัด
- (๖) “นิโรธานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความดับ
- (๗) “ปฏินิสัสคคานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความสะละคืน
- (๘) “ขยานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความสิ้นไป
- (๙) “วยานุปัสสนา” คือ การเห็นความเสื่อมไป
- (๑๐) “วิปริณามานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความแปรปรวน
- (๑๑) “อนิมิตตานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความไม่มีเครื่องหมาย
- (๑๒) “อัปปลิตตานุปัสสนา” คือ การเห็นธรรมไม่มีที่ตั้ง
- (๑๓) “สุญญตานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเป็นความว่างเปล่า
- (๑๔) “อธิปัญญาธรรมวิปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง
- (๑๕) “ยถาภูตญาณทัสนะ” คือ ความรู้ความเห็นตามความเป็นจริง
- (๑๖) “อาทีนวานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นโทษ
- (๑๗) “ปฏิสังขานุปัสสนา” คือ การพิจารณาหาทาง
- (๑๘) “วิวิฏฐานานุปัสสนา” คือ การพิจารณาการเห็นอุบายที่จะหลีกไป

คำว่า “มุนี” คือ *ปราชญ์ผู้รู้* ที่ประกอบด้วยปัญญาญาณที่มีจำนวนแตกต่างกันตามฐานะ ซึ่งญาณในข้อ ๖๕–๗๓ เป็นญาณเฉพาะพระตถาคต ได้แก่ “อินทริยปโรปริยัตตญาณ–อาสยานุสยญาณ–ยมกปาฏิหาริยญาณ–มหากุณาสมาปัตติญาณ–สัพพัญญุตญาณ–อนาวรณญาณ” ดังต่อไปนี้

๑. *สุตมยญาณ* — ปัญญาในการทรงจำธรรมที่ได้ฟังมาแล้ว
๒. *สีลมยญาณ* — ปัญญาในการฟังธรรมแล้วสังวรไว้
๓. *ภาวนามยญาณ* — ปัญญาในการสำรวมแล้วตั้งไว้ดี
๔. *ธรรมจิติญาณ* — ปัญญาในการกำหนดปัจจัย เพราะการกำหนดธรรมที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น ล้วนสำเร็จด้วยการกำหนดปัจจัยอย่างเดียว [ธัมมัญญิติญาณ]
๕. *สัมมสนญาณ* — ปัญญาในการย่อธรรมทั้งหลาย ทั้งอดีต อนาคตและปัจจุบันแล้วกำหนดไว้ คือ การเห็นนามรูปโดยไตรลักษณ์
๖. *อุทยัพพญาณ* — ปัญญาในการพิจารณาเห็นความแปรปรวนแห่งธรรมส่วนปัจจุบัน คือ ความดับไปแห่งธรรม คือ “เบญจขันธ์” ในภายในที่เป็นปัจจุบันด้วยอำนาจสันตติ

๗. **วิปัสสนาญาณ** — ปัญญาในการพิจารณาอารมณ์แล้วพิจารณาเห็นความแตกไป
๘. **อาทีนวญาณ** — ปัญญาในการปรากฏโดยความเป็นภัย ปัญญาในการปรากฏขึ้นแห่ง อุปปาตะ-ความเกิด *ปวัตตะ*-ความเป็นไป *นิमित*-เครื่องหมาย *อายุหนา*-การประมวลมา และ *ปฏิสนธิ*-การเกิดในภพใหม่ โดยความเป็นภัย คือ ในการเข้าไปยึดถือว่ามีภัยปรากฏอยู่เฉพาะหน้า โดยการประกอบด้วยความเป็นภัยเบียดเบียนอยู่เนื่องๆ
๙. **สังขารเปกขญาณ** — ปัญญาในความปรารถนาจะพ้นไปทั้งพิจารณา และวางเฉยอยู่
๑๐. **โคตรภูญาณ** — ปัญญาในการออกและหลีกเลี่ยงจากสังขารนิมิตภายนอก
๑๑. **มรรคญาณ** — ปัญญาในการออกและหลีกเลี่ยงจากกิเลสชั้น ๕ และสังขารนิมิตภายนอก [เพราะอาศัยอกุศลชั้น ๕ ในจิตสันดานในภายในด้วยนิมิตคือเครื่องหมายแห่งกิเลสทั้งหลาย] ทั้งสอง “*มรรคญาณ*” แม้ทั้ง ๔ ออกจาก “*นิमित*” เพราะมีพระนิพพานอันไม่มี “*นิमित*” เป็นอารมณ์ และย่อมออกจาก “*ปวัตต* *ชั้น ๕*” เพราะตัดสมุทัยได้ขาด ฉะนั้นจึงชื่อว่า “*ทุก โศฎฐฐานะ*” คือ ออกโดยส่วนทั้งสอง
๑๒. **ผลญาณ** — ปัญญาในการระงับโยคะ การประกอบอย่างแรงกล้า คือ ความพยายามที่ออกจากและชั้นทั้ง ๒ ได้ด้วยมรรคภาวนาโดยทำให้แจ้งซึ่งผล “*ปโยคปฏิปัตสัทธิปัญญา*” คือ ปัญญาเข้าถึงการสิ้นสุดแห่งกิจในมรรคทั้ง ๔ เป็นผลในมรรควิธี
๑๓. **วิมุตติญาณ** — ปัญญาในการพิจารณาเห็นอุปกิเลสต่างๆ อันอริยมรรคนั้นๆ ตัดเสียแล้ว
๑๔. **ปัจจบเวกขณญาณ** — ปัญญาในการพิจารณาเห็นธรรมที่เข้ามาประชุมในขณะนั้น
๑๕. **วัตถุนานัตตญาณ** — ปัญญาในการกำหนดธรรมภายใน
๑๖. **โคจรนานัตตญาณ** — ปัญญาในการกำหนดธรรมภายนอก
๑๗. **จரியานานัตตญาณ** — ปัญญาในการกำหนดจริยา
๑๘. **ภูมินานัตตญาณ** — ปัญญาในการกำหนดธรรมทั้งหลายอย่างละ ๔
๑๙. **ธรรมนานัตตญาณ** — ปัญญาในการกำหนดธรรมธรรมทั้งหลายอย่างละ ๘
๒๐. **ญาตัญญูญาณ** — ปัญญาที่รู้อย่าง “*ปริญาญา ๓*” คือ ญาตปริญาญา ตีรณปริญาญา และ ปหานปริญาญา
๒๑. **ตีรณัญญูญาณ** — ปัญญาเครื่องกำหนดรู้ ปัญญาเป็นเครื่องรู้ ความรู้ที่ซึมซาบไปด้วยสามารถแห่งสามัญลักษณ์ะมีอนิจลักษณ์ะ ทุกขลักษณ์ะ อนัตตลักษณ์ะ
๒๒. **ปริจจาคัญญูญาณ** — ปัญญาในการละ ปัญญาเป็นเครื่องละวิปลาสทั้งหลายมีนิจสัจญญาวิปลาส สุขสัจญญาวิปลาส อตตสัจญญาวิปลาส
๒๓. **เอกรสัจญูญาณ** — ปัญญาเครื่องเจริญ ญาณมีกิจอันเดียวเป็นสภาวะ หรือญาณมีรสอันเป็นสภาวะ คือ วิมุตติ
๒๔. **ผัสสนัญญูญาณ** — ปัญญาเครื่องทำให้แจ้ง ปัญญาเป็นเครื่องกระทำพระนิพพานให้ประจักษ์ ด้วยสามารถแห่งการแทงตลอด หรือด้วยสามารถแห่งการได้เฉพาะ
๒๕. **อรรทปฏิสัมภิตาญาณ** — ปัญญาในความต่างแห่งอรรท

๒๖. **ธรรมปฏิสัมภิทาญาณ** — ปัญญาในความต่างแห่งธรรม
๒๗. **นิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ** — ปัญญาในความต่างแห่งนิรุตติ
๒๘. **ปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ** — ปัญญาในความต่างแห่งปฏิภาณ
๒๙. **วิหารรัฐญาณ** — ปัญญาในความต่างแห่งวิหารธรรม
๓๐. **สมาบัติคฤงญาณ** — ปัญญาในความต่างแห่งสมาบัติ
๓๑. **วิหารสมาบัติคฤงญาณ** — ปัญญาในความต่างแห่งวิหารสมาบัติ
๓๒. **อานันตริกสมาธิญาณ** — ปัญญาในการตัดอาสวะขาด เพราะความบริสุทธิ์แห่งสมาธิอันเป็นเหตุให้
ไม่ฟุ้งซ่าน
๓๓. **อรณวิหารญาณ** — ทักษณวิปัสสนา ทักษณวิปัสสนา มีความเป็นอธิปัตติ วิหาราธิคมคุณเครื่องบรรลุคือวิหารธรรม
อันสงบ และปัญญาในความที่จิตเป็นธรรมชาติอันเข้าไปในสมาบัติอันประณีต
๓๔. **นิโรธสมาบัติญาณ** — ปัญญาในความเป็นผู้มีปัญญาด้วยความเป็นผู้ประกอบด้วย “พละ ๒”
[สมถพละ-วิปัสสนาพละ] ด้วยความระงับ “สังขาร ๓” [วจีสังขาร กายสังขาร และ จิตสังขาร] ด้วย
“ญาณจรिया ๑๖” [อนุปัสสนา ๘ มี อนิจจานุปัสสนา เป็นต้น โลกุตระ ๘ คือ มรรค ๔ ผล ๔ จึงรวมเป็น
๑๖] และด้วย “สมาธิจรिया ๙” [รูปาวจรสมาธิ ๔ รูปาวจรสมาธิ ๔ กับทั้งอุปปจาระอีก ๑ จึงรวมเป็น ๙]
๓๕. **ปรินิพพานญาณ** — ปัญญาในความสิ้นไปแห่งความเป็นไปแห่งกิเลสและขันธของบุคคลผู้รู้สึกตัว
๓๖. **สมมติญาณ** — ปัญญาในความไม่ปรากฏแห่งธรรมทั้งปวง ในการตัดขาดโดยชอบและในนิโรธ
๓๗. **สัลเลขญาณ** — ปัญญาในความสิ้นไปแห่งกิเลสอันหนาสาภาพต่างๆ และเดช
๓๘. **วิริยารมกญาณ** — ปัญญาในความระงับไว้ซึ่งจิตอันไม่หวั่นและจิตที่ส่งไป
๓๙. **อรรธสันตสนญาณ** — ปัญญาในการประกาศธรรมต่างๆ
๔๐. **ทสสนวิสุทธานญาณ** — ปัญญาในการสงเคราะห์ธรรมทั้งปวงเป็นหมวดเดียวกันในการแทงตลอด
ธรรมต่างกันและธรรมเป็นอันเดียวกัน
๔๑. **ขันติญาณ** — ปัญญาในความที่ธรรมปรากฏโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่มีตัวตน
๔๒. **ปริโยคานญาณ** — ปัญญาในความถูกต้องธรรม
๔๓. **ปะเทสวิหารญาณ** — ปัญญาในการรวมธรรม
๔๔. **สัจญาณวิภูญาณ** — ปัญญาในความมีกุศลธรรมเป็นอธิปัตติ
๔๕. **เจโตวิภูญาณ** — ปัญญาในธรรมเป็นเหตุละความเป็นต่างๆ
๔๖. **จิตตวิภูญาณ** — ปัญญาในการอธิษฐาน
๔๗. **ญาณวิภูญาณ** — ปัญญาในธรรมอันว่างเปล่า
๔๘. **วิโมกขวิภูญาณ** — ปัญญาในความสลัดออก
๔๙. **สัจจวิภูญาณ** — ปัญญาในความว่าธรรมจริง
๕๐. **อิทธิวิภูญาณ** — ปัญญาในความสำเร็จด้วยการกำหนดกายและจิตเข้าด้วยกัน และด้วยสามารถแห่ง

ความตั้งไว้ซึ่งสุขสัมภุญาและลหุสัมภุญา

๕๑. **โสตธาตุวิสุทธิญาณ** — ปัญญาในการกำหนดเสียงเป็นนิมิตหลายอย่างหรืออย่างเดียวกันด้วยการแผ่วิตกไป
๕๒. **เจโตปริยญาณ** — ปัญญาในการกำหนดจริยาคืออวิชฌาณหลายอย่างหรืออย่างเดียวกันด้วยความแผ่ไปแห่งจิต ๓ ประเภท อย่างเดียวสามารถแห่งความฟ่องในแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย
๕๓. **บุพเพนิวาสานุสสติญาณ** — ปัญญาในการกำหนดกรรมทั้งหลายอันเป็นไปตามปัจจัย ด้วยสามารถแห่งความแผ่ไปแห่งกรรมหลายอย่างหรืออย่างเดียวกัน
๕๔. **ทิพจักขุญาณ** — ปัญญาในความเห็นรูปนิมิตหลายอย่างหรืออย่างเดียวกัน ด้วยสามารถแห่งแสงสว่าง
๕๕. **อาสวัคขญาณ** — ปัญญาในความเป็นผู้มีความชำนาญในอินทรีย์ ๓ ประการ โดยอาการ ๖๔
๕๖. **ทูกขญาณ** — ปัญญาในอรรถว่าเป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้
๕๗. **สมุทขญาณ** — ปัญญาในอรรถว่าเป็นสิ่งที่ควรละ
๕๘. **นิโรธญาณ** — ปัญญาในอรรถว่าเป็นสิ่งที่ควรกระทำให้แจ้ง
๕๙. **มรรคญาณ** — ปัญญาในอรรถว่าเป็นสิ่งที่ควรเจริญ
๖๐. **ทูกขญาณ** — ปัญญาเห็นสภาพแห่งทูกข์ ทูกขอริยสังข์
๖๑. **ทูกขสมุทขญาณ** — ปัญญาเห็นเหตุแห่งทูกข์ ทูกขสมุทขอริยสังข์
๖๒. **ทูกขนิโรธญาณ** — ปัญญาเห็นแจ้งในนิพพาน ทูกขนิโรธอริยสังข์
๖๓. **ทูกขนิโรธคามินีปฏิปทาญาณ** — ปัญญาเห็นข้อปฏิบัติที่พ้นทูกข์ ทูกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังข์
๖๔. **อรรถปฏิสัมภิตาญาณ** — ปัญญาแตกฉานในความหมาย
๖๕. **ธรรมปฏิสัมภิตาญาณ** — ปัญญาแตกฉานในหลักธรรม
๖๖. **นิรุตติปฏิสัมภิตาญาณ** — ปัญญาแตกฉานในภาษา
๖๗. **ปฏิภาณปฏิสัมภิตาญาณ** — ปัญญาแตกฉานในความคิดพันการมีไหวพริบ
๖๘. **อินทริยปรปริยัตตญาณ** — ปัญญาเห็นสัตว์ทั้งหลาย ผู้มีกิเลสขุณิน้อยในปัญญาจักขุ มีกิเลสขุณิมากในปัญญาจักขุมิอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการชั่ว ฟังให้รู้แจ้งได้โดยง่าย ฟังให้รู้แจ้งได้โดยยาก บางพวกมีปกติเห็นปรโลกและโทษโดยความเป็นภัย บางพวกมิได้เห็นปรโลกและโทษโดยความเป็นภัย ปัญญาเป็นเหตุให้ทรงทราบอชยาศัยแห่งเวไนยสัตว์ ญาณเฉพาะพระตถาคต
๖๙. **อาสยานุสยญาณ** — ปัญญาในฉันทะเป็นที่มานอน และกิเลสอันนอนเนื่อง จริต [ความประพฤติ] อริมุตติ [อชยาศัย ความโน้มเอียง ความคิดมุ่งไป ความมุ่งหมาย] ของสัตว์ทั้งหลาย ย่อมทรงทราบชัด กัปปสัตว์และอภัพสัตว์ ของพระตถาคต ปัญญาเป็นเหตุให้ทรงทราบอุปนิสัยแห่งเวไนยสัตว์ ญาณเฉพาะพระตถาคต
๗๐. **ยมกปาฏิหาริยญาณ** — ปัญญาแสดงปาฏิหาริย์เป็นคู่ๆ อันเป็นปาฏิหาริย์พิเศษที่เฉพาะพระพุทธเจ้าเท่านั้นทรงกระทำได้ ไม่สาธารณะกับพระสาวกทั้งหลาย ญาณเฉพาะพระตถาคต

๗๑. **มหากรุณาสมบัติญาณ** — ปัญญาแสดงพระคุณอันยิ่งใหญ่แก่เวไนยสัตว์ที่สหฤคด้วยสมบัติด้วยอำนาจธรรมอันเป็นคุณ ญาณเฉพาะพระตถาคต

๗๒. **สัพพัญญุตญาณ** — ปัญญาเป็นเครื่องรู้ธรรมทั้งปวง ปัญญาอันหยั่งรู้ธรรมทุกประการ สมันตจักขุ ญาณเฉพาะพระตถาคต

๗๓. **อนาวรณญาณ** — ปัญญาอันไม่มีอะไรติดขัด ปัญญาหยั่งรู้ตลอดทะเลสุปรุโปร่งไม่มีอะไรกั้นได้ ปัญญาครอบรู้ ทศพลญาณ จักขุญาณ ญาณเฉพาะพระตถาคต

อย่างไรก็ตาม ตามนัยของคำว่า “**ความสะอาด-ใสใจยะ**” นั้น “**ความบริสุทธิ์-วิสุทธิ**” คือ ความปราศจากมลทิน “**มละ ๘**” หมายถึง ธรรมเครื่องทำให้มัวหมอง เปราะเปื้อน กิเลสคู่จตุสนิมใจ ได้แก่

- (๑) โภคะ-ความโภคะ
- (๒) มกฺกชะ-ความลบหลู่คุณท่าน-ความหลู่ความดีผู้อื่น
- (๓) อีสสา-ความริษยา
- (๔) มัจฉริยะ-ความตระหนี่
- (๕) มายา-มารยา
- (๖) สาถะยะ-ความโอ้อวดหลอกเขา-สาไถย
- (๗) มุสสาวาท-การพูดปิด
- (๘) ปาปิจณา-ความปรารถนาลามก
- (๙) มิจฉาทิฏฐิ-ความเห็นผิด

นอกจากนี้ ยังรวมถึงสภาพที่เศร้าหมองที่ครอบงำจิต คือ “**กิเลส ๑๐**” และ “**อุปกิเลส ๑๖**” ดังนี้

“**กิเลส ๑๐**” หมายถึง สภาพที่ทำให้จิตเศร้าหมอง หรือ “**กิเลสวัตร ๑๐**” สิ่งก่อความเศร้าหมอง ได้แก่

- (๑) โโลคะ-ความอยากได้
- (๒) โทสะ-ความคิดประทุษร้าย
- (๓) โมหะ-ความหลง-ความไม่รู้-ความเขลา
- (๔) มานะ-ความถือตัว
- (๕) ทิฏฐิ-ความเห็นผิด
- (๖) วิจิกิฉา-ความลังเลสงสัย-ความเคลือบแคลง
- (๗) ถีนะ-ความหดหู่-ความท้อแท้ถดถอย
- (๘) อุทธัจจะ-ความฟุ้งซ่าน
- (๙) อหิริกะ-ความไม่ละอายต่อความชั่ว
- (๑๐) อนัตตตัปปะ-ความไม่เกรงกลัวต่อความชั่ว

“อุปกิเลส ๑๖-จิตตอุปกิเลส ๑๖” หมายถึง ธรรมเครื่องเศร้าหมอง สิ่งที่ทำให้จิตขุ่นมัว รับคุณธรรมได้ยาก คุณ
ผ้าประอะเปื้อนสกปรก ย้อมไม่ได้ดี ได้แก่

- (๑) อภินาวิสมโลภะ-คิดเพ่งเล็งอยากได้-โลกไม่สมควร โลกกล้า-จึงจะเอาไม่เลือกควรไม่ควร
- (๒) พยาบาท-คิดร้ายเขา
- (๓) โภชะ-ความโกรธ
- (๔) อุปนาหะ-ความผูกโกรธ
- (๕) มกัชะ-ความหู่ความดีของผู้อื่น-การลบถ้างปิดซ่อนคุณค่าความดีของผู้อื่น
- (๖) ปลาสะ-ความดีเสมอ-ยกตัวเทียมท่าน-เอาตัวขึ้นตั้งขวางไว้ ไม่ยอมยกให้ใครดีกว่าตน
- (๗) อิสสา-ความริษยา
- (๘) มัจฉริยะ-ความตระหนี่
- (๙) มายา-มารยา
- (๑๐) สาทะยะ-ความโอ้อวดหลอกเขา-หลอกด้วยคำโอ้อวด
- (๑๑) ถัมภะ-ความหัวคือ-กระด้าง
- (๑๒) สารัมภะ-ความแข่งดี-ไม่ยอมลดละมุ่งแต่จะเอาชนะกัน
- (๑๓) มานะ-ความถือตัว-ทะนงตน
- (๑๔) อติมานะ-ความถือตัวว่ายิ่งกว่าเขา-คูหมิ่นเขา
- (๑๕) มทะ-ความมัวเมา
- (๑๖) ปมาทะ-ความประมาท-ละเลย-เดินเล่อ

“อาสวะ ๔” หมายถึง สภาวะอันหมักคองสันดาน สิ่งที่มีอมพื้นจิต กิเลสที่ไหลซึมชานไปข้อมใจเมื่อประสบ
อารมณ์ต่างๆ ได้แก่

- (๑) กามาสวะ -อาสวะคือกาม กิเลสคองอยู่ในสันดานที่ทำให้เกิดความใคร่
- (๒) ภวาสวะ -อาสวะคือภพ กิเลสที่คองอยู่ในสันดาน ทำให้ออยากเป็นอยากเกิดอยากมีคงอยู่ตลอดไป
- (๓) ทิฏฐาสวะ -อาสวะคือทิฏฐิ กิเลสที่คองอยู่ในสันดาน ทำให้เห็นผิดถือผิด
- (๔) อวิชชาสวะ -อาสวะคืออวิชชา กิเลสที่คองอยู่ในสันดาน ทำให้ไม่รู้ตามความเป็นจริง

“สังโยชน์ ๑๐” หมายถึง กิเลสอันผูกใจสัตว์ ธรรมที่มัดสัตว์ไว้กับวิญญูทุกข์ หรือผูกกรรมไว้กับผล ได้แก่ ก. โอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ สังโยชน์เบื้องต่ำ เป็นอย่างหยาบ เป็นไปในภพอันต่ำ

- (๑) สักกายทิฏฐิ – ความเห็นว่าเป็นตัวของตน เช่น เห็นรูป เห็นเวทนา เห็นวิญญูณ เป็นตน เป็นต้น
- (๒) วิจิกิจฉา – ความสงสัย ความลังเล ไม่แน่ใจ
- (๓) สีลัพพตปรามาส – ความถือมั่นศีลพรต โดยสักว่าทำตามๆ กันไปอย่างมมายเห็นว่าจะบริสุทธิ์ หลุดพ้นได้เพียงด้วยศีลและวัตร
- (๔) กามราคะ – ความกำหนัดในกาม ความติดใจในกามคุณ
- (๕) ปฏิฆะ – ความกระทบกระทั่งในใจ ความหงุดหงิดขัดเคือง

ข. อุทัมภาคิยสังโยชน์ ๕ สังโยชน์เบื้องสูง เป็นอย่างละเอียด เป็นไปแม้ในภพอันสูง

- (๖) รูปราคะ – ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน หรือในรูปธรรมอันประณีต ความปรารถนาในรูปภพ
- (๗) อรูปราคะ – ความติดใจในอารมณ์แห่งอรูปฌาน หรือในอรูปธรรม ความปรารถนาในอรูปภพ
- (๘) มานะ – ความสำคัญตน คือ ถือตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่
- (๙) อุทธัจจะ – ความฟุ้งซ่าน
- (๑๐) อวิชชา – ความไม่รู้จริง ความหลง

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า “ศีล-สมาธิ-ปัญญา” คือ อารุทที่เป็นเครื่องทำลายกิเลสทั้งหลาย โดยเฉพาะ “อวิชชา-ตัณหา-อุปาทาน” อันทำให้เกิด “อกุศลวิบากกรรม” นั่นคือ “โสกะ-ปริเทวะ-ทุกขะ-โทมนัสสะ-อุปายาสะ” เป็นธรรมคาที่เกิดขึ้นในจิตใจของบุรุษนผู้หลงทิส [อวิชชา-โมหะ] หรือบกร่องด้วยสติสัมปชัญญะ นั่นคือ มีภาวะจิตอยู่ในอาการต่อไปนี้ ความโสกะ-ความเสียใจ-ความตรอมตรม ๑ ความคร่ำครวญ-ความร่ำไร-ความพุดพรวดพราเอ ๑ ความไม่สำราญ-ความลำบากอันมีทางกาย –ทุกขเวทนาซึ่งเกิดแต่กายสัมผัส ๑ ความไม่สำราญ-ความลำบากอันมีทางใจ-ทุกขเวทนาซึ่งเกิดแต่สัมผัสทางใจ ๑ ความแค้น-ความเคือง-ความเป็นผู้เคืองแค้น ๑ ซึ่งหมายถึง “สงสารทุกข์-สงสารวิญญู” คือ ทุกข์ที่ต้องเวียนว่ายตายเกิด ทุกข์ที่ประสบในภาวะแห่งการว่ายวนอยู่ในกระแสแห่งวิญญู ๓ คือ “กิเลส-กรรม-และ-วิบาก” หรือ ชีวิตสืบเนื่อง “ชีวิตสันตติ” ในวัฏวนแห่งสงสาร คือ การมีชีวิตท่องเที่ยวเวียนว่ายตายเกิดอยู่ซ้ำแล้วซ้ำเล่า เพราะฉะนั้น การชำระจิตใจให้บริสุทธิ์หมดจดต้องดำเนินหรือเจริญด้วย “ไตรสิกขาโดยวิสุทธิ ๗” ดังนี้

- (๑) ศีล-อริศีล-อริศีลสิกขา ดับกิเลสอย่างหยาบ-*วิตกมกิลส* ด้วยการเจริญให้มากใน *สัมมาวาจา-สัมมากรรมันตะ-สัมมาอาชีวะ* [วจีสัจจิต ๓-กายสุจจิต ๓-อาชีพสุจจิต]
- (๒) สมาธิ-อริจิต-อริจิตตสิกขา ดับกิเลสอย่างกลาง-*ปริยญฐานกิลส* ด้วยการเจริญให้มากใน *สัมมาวายามะ-สัมมาสติ-สัมมาสมาธิ* [สัมมัมปธาน ๔-สติปัญญา ๔-ฉาน ๔]
- (๓) ปัญญา-อริปัญญา-อริปัญญาตสิกขา ดับกิเลสอย่างละเอียด-*อนุสยกิลส* ด้วยการเจริญให้มากใน *สัมมาทิฏฐิ-สัมมาสังกัปปะ* [ปัญญาภูมิ-วิชา ๓-วิชา ๘-อภิญญา ๖-กุศลวิตก ๓]

“วิสุทธิ ๗” หมายถึง ความหมดจด ความบริสุทธิ์ที่สูงขึ้นไปเป็นขั้นๆ ธรรมที่ชำระสัตว์ให้บริสุทธิ์ ยังไตรสิกขาให้บริบูรณ์เป็นขั้นๆ ไปโดยลำดับ จนบรรลุจุดหมายคือนิพพาน ได้แก่

(๑) สीलวิสุทธิ –ความหมดจดแห่งศีล คือ รักษาศีลตามภูมิขั้นของตนให้บริสุทธิ์ และให้ขึ้นไปเพื่อสมาธิ วิสุทธิมีคํ่าว่าได้แก่ ปาฐวิสุทธิ ๔

“ปาฐวิสุทธิ ๔” หมายถึง ศีลคือความบริสุทธิ์ ศีลเครื่องให้บริสุทธิ์ ความประพฤติบริสุทธิ์ที่จัดเป็นศีล

(๑) ปาฐิโมกขสังวรศีล –ศีลคือความสำรวมในพระปาฐิโมกข์ เว้นจากข้อห้าม ทำตามข้ออนุญาต ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบททั้งหลาย

(๒) อินทริยสังวรศีล –ศีลคือความสำรวมอินทริย ระวังไม่ให้บาปอกุศลธรรมครอบงำเมื่อรับรู้อารมณ์ด้วยอินทริยทั้ง ๖

(๓) อาชีวะปฐิวิสุทธิ –ศีลคือความบริสุทธิ์แห่งอาชีวะ เลี้ยงชีวิตโดยทางที่ชอบ ไม่ประกอบอนเสนา มีหลอกลวงเขาเลี้ยงชีพเป็นต้น

(๔) ปัจจยัสนนิตศีล –ศีลที่เกี่ยวกับปัจจยั ๔ ได้แก่ปัจจยัปัจจเวกขณะ คือพิจารณาใช้สอยปัจจยัสี่ให้ขึ้นไปตามความหมายและประโยชน์ของสิ่งนั้น ไม่บริโภคด้วยตัณหา

(๒) จิตตวิสุทธิ –ความหมดจดแห่งจิต คือ ฝึกรวมจิตจนบังเกิดสมาธิพอเป็นบาทฐานแห่งวิปัสสนาวิสุทธิมีคํ่าว่าได้แก่ “สมาบัติ ๘” พร้อมทั้งอุปจาร นั่นคือ ปฐมฌาน–ทุติยฌาน–ตติยฌาน–จตุตถฌาน–อากาสาณัญจายตนสมาบัติ–วิญญูณัญจายตนสมาบัติ–อาภิญญัญจายตนสมาบัติ–เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ

(๓) ทิฐิวุทธิ –ความหมดจดแห่งทิฐิวุทธิ คือ ความรู้เข้าใจมองเห็นนามรูปตามสภาวะที่เป็นจริงเป็นเหตุข่มความเข้าใจผิดว่าเป็นสัตว์บุคคลเสียได้ เริ่มดำรงในภูมิแห่งความไม่หลงผิด ข้อนี้จัดเป็นขั้นกำหนดทุกขสังขัจ = นามรูปปริเฉทญาณ คือ เห็นสภาพแห่งทุกข์ใน ชั้น ๕–อายตนะ ๑๒–ธาตุ ๑๘–อินทริย ๒๒ ที่เรียกว่า “อุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์”

(๔) กังขาวิตรณวิสุทธิ –ความหมดจดแห่งญาณเป็นเหตุข้ามพ้นความสงสัย ความบริสุทธิ์ขั้นที่ทำให้กำจัดความสงสัยได้ คือ กำหนดรู้ปัจจยัแห่งนามรูปได้แล้วจึงสิ้นสงสัยในกาลทั้ง ๓ [อัทธา ๓ = อดีตอัทธา–เวลาที่ดับไปแล้วตามธรรมดา เพราะผ่านไปขณะทั้ง ๓ เหล่านี้ คือ อุปาทักขณะ วิถีขณะ กังคขณะ เวลาก่อนแต่ปฏิสนธิกาล ๑ อนาคตอัทธา–เวลาที่ยังไม่ถึงขณะแม้ทั้ง ๓ นั้น เวลาหลังจากจุติ ๑ ปัจจุบันนัทธา–เวลาที่พร้อมไปด้วยขณะทั้ง ๓ นั้น เวลาในระหว่างแห่งปฏิสนธิกับจุติ รวมทั้งจุติและปฏิสนธิ ๑ อนึ่ง การจำแนกกาลประกอบด้วยธรรม ๔ ได้แก่ ด้วยสามารถแห่ง อัทธา ๑ สันตติ ๑ สมัย ๑ ขณะ ๑ คุรายละเอียดเพิ่มเติมข้างล่าง แต่อย่างไรก็ตาม ในข้อนี้ ถ้า

พร้อมถึงบุญวาสนาบารมีบริบูรณ์ ก็มีโอกาสได้ถึง **ญาณ ๓ = อดีตังสญาณ**—รู้อดีตและสวาทาเหตุ
 ปัจจัยอันต่อเนื่องมาได้ ๑ **อนาคตังสญาณ**—รู้อนาคตและหยังผลที่จะเกิดสืบต่อไปได้ ๑ **ปัจจุป
 ปันนังสญาณ**—รู้ปัจจุบันและกำหนดได้ถึงองค์ประกอบและเหตุปัจจัยของเรื่องที่เป็นไปอยู่ ๑
วิชา ๓ = ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ—ระลึกชาติได้ ๑ **จตุรปชาติญาณ**—เห็นการเวียนว่ายตายเกิดของ
 สัตว์ทั้งหลาย ๑ **อัสวักขยญาณ**—ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ ๑ รวมทั้ง **วิชา ๘** หรือ **อภิญา ๖** ซึ่ง
อริยมรรค ๘ เหล่านี้ จะเกิดขึ้นเฉพาะบุคคล] ข้อนี้ตรงกับ “**ธรรมจิติญาณ-ยถาภูตญาณ-
 สัมมาทัตสนะ**” ข้อนี้จัดเป็นขั้นกำหนดสมุทัยสังข = **ปัจจยปริกคหญาณ** คือ เห็นสาเหตุแห่งทุกข์
 ใน **ปฏิจสมุปบาท ๑๒** รวมทั้ง **ปฏิจสมุปบันนธรรม** ทั้งหมด ได้แก่ **อัทธา ๓ สังขป ๔ สนธิ ๓
 วัฏฏะ ๓ อาการ ๒๐ มูล ๒** รวมทั้ง **กฎแห่งกรรม** กับ **กัมมัตสกตาปัญญา** ให้พิจารณา
“ปฏิจสมุปบันนธรรมแห่งอัทธา ๓” โดยวิธีแบบ **“อนุโลมปฏิจสมุปบาท”** ดังนี้

“**อัทธา ๓**” คือ กาล ๓ ได้แก่

๑) **อดีตอัทธา = อวิชา-สังขาร**

๒) **ปัจจุบันนัทธา = วิญญาณ-นามรูป-สพายตนะ-ผัสสะ-เวทนา-ตัณหา-อุปาทาน-ภพ**

๓) **อนาคตอัทธา = ชาติ-ชรามรณะ-ทุกข์**

อกุศลผลวิบาก = โสกะ-ปริเทวะ-ทุกกะ-โทมนัสสะ-อุปายาสะ

“**อวิชา**” เป็นมูลเหตุในอดีตอัทธาแห่ง “**ตัณหา**” ซึ่งเป็นผลในปัจจุบันนัทธา

“**ตัณหา**” เป็นมูลเหตุในปัจจุบันนัทธาแห่ง “**อุปาทาน**” ซึ่งเป็นผลในปัจจุบันนัทธา

“**อุปาทาน**” เป็นมูลเหตุในปัจจุบันนัทธาแห่ง “**ชาติ-ชรามรณะ-ทุกข์**” ซึ่งเป็นผลในอนาคตอัทธา

รายละเอียดเพิ่มเติม-กาล ๓

“**สันตติ ๓**”

(๑) ด้วยอำนาจแห่งสันตติ รูปทั้งหลายนี้เหมือนกัน มีฤดูเดียวกันเป็นสมภูฐาน และมีอาหาร
 อย่างเดียวกันเป็นสมภูฐาน แม้กำลังเป็นไป ด้วยสามารถแห่งเบื้องต้นและเบื้องปลายเป็น
 ปัจจุบัน รูปทั้งหลายที่มีฤดูและอาหาร ไม่เหมือนกัน เป็นสมภูฐาน ก่อนแต่นั้นเป็นอดีต
 หลังจากนั้น เป็นอนาคต (๒) ด้วยสามารถแห่งสันตติ รูปทั้งหลายที่เกิดจากจิต อันมีวิถี
 เดียวกันและมีสมบัติเดียวกันเป็นสมภูฐาน เป็นปัจจุบัน ก่อนแต่นั้นเป็นอดีต หลังจากนั้น
 เป็นอนาคต สำหรับรูปทั้งหลายที่มีกรรมเป็นสมภูฐานเฉพาะอย่าง (๓) แต่พึงทราบ ว่า ด้วย
 สามารถเป็นผู้อุปถัมภ์ รูปเฉพาะอย่างนั้น เป็นอดีต เป็นต้น รูปเหล่านั้นนั้นแหละ ที่มีฤดู
 อาหาร และจิต เป็นสมภูฐาน

“สมัย ๓”

(๔) ด้วยอำนาจแห่งสมัย รูปทั้งหลายที่กำลังเป็นไปอยู่ ด้วยสามารถแห่งการสืบต่อ ในสมัย [ต่างๆ กัน] เช่น คุรุเดิว เข้าเดิว เย็นเดิว คินเดิว วันเดิว เป็นต้น ชื่อว่า เป็นปัจจุบัน ในสมัยนั้นๆ ก่อนหน้านั้น เป็นอดีต หลังจากนั้นเป็นอนาคต นี่เป็นนัยในรูปธรรมก่อน ส่วน ในรูปธรรมทั้งหลาย ดังนี้

“ขณะ ๓”

(๕) ด้วยอำนาจแห่งขณะ ธรรมทั้งหลายที่นับเนื่องในขณะทั้ง ๓ มี “อุปาทกขณะ-ฐิติขณะ-ภังคขณะ” เป็นปัจจุบัน ก่อนแต่นั้นเป็นอดีต หลังจากนั้นเป็นอนาคต (๖) อีกอย่างหนึ่ง ธรรมทั้งหลายที่ทำหน้าที่เป็นเหตุ เป็นปัจจัยผ่านไปแล้วเป็นอดีต ธรรมทั้งหลายที่ทำหน้าที่เป็นเหตุเสร็จแล้ว แต่ทำหน้าที่เป็นปัจจัยยังไม่สำเร็จ เป็นปัจจุบัน ธรรมทั้งหลายที่ยังไม่ถึงพร้อมด้วยกิจ [ยังไม่ทำหน้าที่] ทั้ง ๒ อย่าง เป็นอนาคต (๗) อีกอย่างหนึ่ง ในขณะแห่งกิจของตน ธรรมทั้งหลายเป็นปัจจุบัน ก่อนแต่นั้นเป็นอดีต หลังจากนั้นเป็นอนาคต

(๕) **มคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ** – ความหมจดจ่อแห่งญาณที่รู้เห็นว่าเป็นทางหรือมิใช่ทาง คือ เริ่มเจริญวิปัสสนาต่อไปด้วยพิจารณากาลป [พิจารณาเห็นนามรูปโดยไตรลักษณ์ = สัมมสนญาณ] จนมองเห็นความเกิดขึ้น และความเสื่อมไปแห่งสังขารทั้งหลาย อันเรียกว่า “อุทยัพพยานุปัสสนา” เป็น “ตรุณวิปัสสนา” คือ วิปัสสนาญาณอ่อนๆ แล้วมี “วิปัสสนูปกิเลส ๑๐” เกิดขึ้น [ธรรมารมณ์ที่เกิดแก่ผู้ได้ตรุณวิปัสสนา หรือวิปัสสนาอ่อนๆ ทำให้เข้าใจผิดว่าตนบรรลุมรรคผลแล้ว เป็นเหตุขัดขวางให้ไม่ก้าวหน้าต่อไปในวิปัสสนาญาณ นั่นคือ ไม่หลงหรือยึดมั่นในอุปกิเลสเหล่านี้] ได้แก่ โอภาส-แสงสว่าง ๑ ญาณ-ความหยั่งรู้ ๑ ปีติ-ความอิ่มใจ ๑ ปัสสัทธิ-ความสงบเย็น ๑ สุข-ความสุขสบายใจ ๑ อธิโมกข์-ศรัทธาแก่กล้า ๑ ปศุคคาหะ-ความเพียรที่พอดี ๑ อุပ္ปฏิฐาน-สติแก่กล้า ๑ อุเบกขา-ความมีจิตเป็นกลาง ๑ นิกันติ-ความพอใจตั้งใจ] กำหนดได้ว่าอุปกิเลสทั้ง ๑๐ แห่งวิปัสสนานั้นมิใช่ทาง ส่วนวิปัสสนาที่เริ่มดำเนินเข้าสู่วิถีนั่นแลเป็นทางถูกต้อง เตรียมที่จะประคองจิตไว้ในวิถีสื่อ “วิปัสสนาญาณ” นั้นต่อไป **ข้อนี้จัดเป็นขั้นกำหนดมคคสังจัจ**

(๖) **ปฎิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ** – ความหมจดจ่อแห่งญาณอันรู้เห็นทางดำเนิน คือ ประกอบความเพียรในวิปัสสนาญาณทั้งหลายเริ่มแต่ “อุทยัพพยานุปัสสนาญาณ” ที่พ้นจากอุปกิเลสดำเนินเข้าสู่วิถีสานแล้วนั้น เป็นต้นไป จนถึง “สังจัญญโลมิกญาณ-อนุโลมญาณ” อันเป็นที่สุดแห่งวิปัสสนา ซึ่งจัดเป็น “พลววิปัสสนา-วิปัสสนาแก่กล้า” ต่อแต่นี้ก็จะเกิด “โคตรญาณ” คั่นระหว่างวิสุทธิต่อขึ้นกับข้อสุดท้าย เป็นหัวต่อแห่ง “ความเป็นปุถุชน” กับ “ความเป็นอริยบุคคล” โดยสรุป วิสุทธิต่อขึ้นก็คือ **วิปัสสนาญาณ ๕** ดังนี้

- (๑) อุทยัพพยานุปัสสนาญาณ – ญาณอันตามเห็นความเกิดและความดับ
- (๒) กังคานุปัสสนาญาณ – ญาณอันตามเห็นความสลาย
- (๓) ภยตูปัญฐานญาณ – ญาณอันมองเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว
- (๔) อาทีนวานุปัสสนาญาณ – ญาณอันค้ำนึ่งเห็นโทษ
- (๕) นิพพิทานุปัสสนาญาณ – ญาณอันค้ำนึ่งเห็นด้วยความหน่าย
- (๖) มุญจិតกัมมตาญาณ – ญาณอันค้ำนึ่งด้วยใคร่จะพ้นไปเสีย
- (๗) ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ – ญาณอันค้ำนึ่งพิจารณาหาทาง
- (๘) สังขารูปกขาญาณ – ญาณอันเป็นไปโดยความเป็นกลางต่อสังขาร
- (๙) สังขานุโลมิกญาณ-อนุโลมญาณ – ญาณอันเป็นไปโดยอนุโลมแก่การหยั่งรู้หรือริยัสัจจ

(๗) ญาณทัตตสนวิสุทธิตี – ความหมดจดแห่งญาณทัตตสนะ คือ “ความรู้ในอริยมรรค ๘” หรือ “มรรคญาณ” อันเกิดถัดจาก “โคตรกญาณ” เป็นต้นไป เมื่อมรรคเกิดแล้วผลจิตแต่ละอย่างย่อมเกิดขึ้นในลำดับถัดไปจาก “มรรคญาณ” นั้นๆ ความเป็นอริยบุคคลย่อมเกิดขึ้นโดยวิสุทธิตีข้อนี้ เป็นอันบรรลุผลที่หมายสูงสุดแห่งวิสุทธิตี หรือไตรสิกขา หรือการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น โดยสรุป วิสุทธิตีข้อนี้ ก็คือ “ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาญาณ” หรือ “มรรค ๘” ดังนี้

“อริยมรรค ๘-มัลลคญาณ ๘” (ข้อ ๑๕ ในโสฬสญาณ-ญาณ ๑๖ = มรรค ๘) หมายถึง ทางเข้าถึงความเป็นอริยบุคคล ญาณที่ทำให้ละ “สังโยชน์ ๑๐” ได้ขาดโดยตรงด้วยอริปัญญาแห่งวิปัสสนาภูมิ ประกอบด้วยอำนาจแห่งฉานสมาธิ [จุดตถฌาน] ที่กำหนดบุคคลผู้ปฏิบัติคืออริยมรรคเป็นอริยะดังรายละเอียดตามขั้นตอนต่อไปนี้

- (๑) “โสคาปัตติมรรค” คือ มรรคอันให้ถึงกระแสที่นำไปสู่พระนิพพานทีแรก [อัญมมคังควิภาวนญาณ ญาณคือทำให้แจ้งซึ่งองค์แห่งมรรค ๘] มรรคอันให้ถึงความเป็นพระโสคาบัน เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ ๓ ได้แก่ “สักกายทิฏฐิ-วิจิกิจฉา-สีลพทปรามาส”
- (๒) “สททาคามิมรรค” คือ มรรคอันให้ถึงความเป็นพระสททาคามี เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ ๓ ข้อต้น กับทำ “ราคะ-โทสะ-โมหะ” [อกุศลมูล ๓] นั่นคือ “ติด-โกรธ-หลง” ให้เบาบางลง
- (๓) “อนาคามิมรรค” คือ มรรคอันให้ถึงความเป็นพระอนาคามี เป็นเหตุละสังโยชน์เบื้องต้นได้ทั้ง ๕ ได้แก่ “สักกายทิฏฐิ-วิจิกิจฉา-สีลพทปรามาส-กามราคะ-ปฏิฆะ”
- (๔) “อรหัตตมรรค” คือ มรรคอันให้ถึงความเป็นพระอรหันต์ เป็นเหตุละสังโยชน์ได้หมดทั้ง ๑๐ ได้แก่ “สักกายทิฏฐิ-วิจิกิจฉา-สีลพทปรามาส-กามราคะ-ปฏิฆะ-รูปราคะ-อรูปราคะ-มานะ-อุทธัจจะ-อวิชา”

กล่าวโดยสรุป คือ เป็นการดับกิเลสในอริยมรรค ดังนี้

- (๑) โสตาปัตติมรรค = สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลพทปรามาส ทิฏฐานุสัย วิจิกิจฉานุสัย
- (๒) สกทาคามิมรรค = กามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์อย่างหยาบ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัยอย่างหยาบ
- (๓) อนาคามิมรรค = กามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์อย่างละเอียด กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัยอย่างละเอียด
- (๔) อรหัตมรรค = รุปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา มานานุสัย ภวราคานุสัย อวิชชานุสัย

หลังจากนั้น ก็เป็นการเจริญ “ผลญาณ” และ “ปัจเจกขณญาณ” เป็นการสิ้นสุดแห่งการวิปัสสนา

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า “การเป็นปราชญ์แห่งมุนี-โมเนยยะ” นั้น ไม่ใช่แค่เรื่องการประพฤติปฏิบัติตนและการยกจิตให้สงบ “ความสะอาด-โล่งใจ” อันหมายถึง “ภาวะสะอาดสุจริตใน-กายกรรม-วจีกรรม-มโนกรรม” แต่ยังรวมถึง “วิชา-จรณะ” อันเกิดจากการเจริญภาวนาธรรม ที่ประกอบด้วย (๑) “สมถผละ-สมถภาวนากรรมฐาน” กับ (๒) “วิปัสสนาผละ-วิปัสสนาภาวนากรรมฐาน” ในกระบวนการพัฒนาตนที่ตั้งไว้โดยชอบ “อิตตัมมาปณิธิ” นี้ เป็นข้อประพฤติปฏิบัติด้วย “สัมมาปฏิบัติทางอันยิ่ง” เป็น “การสร้างบุญ-กุศล-บารมี” เพื่อให้เกิด “วาสนา” คือ โอกาสในความสำเร็จในการพัฒนาจิตตสมาธิ “สมาธิภาวนา” คือ “หมดจด-สะอาด-บริสุทธิ์-ส่องใส-เบิกบาน-ไม่มีมลทิน-ปราศจากอุปกิเลส-อ่อน-ควรแก่งาน-มั่นคง-ไม่หวั่นไหว” และพร้อมด้วยการพัฒนาปัญญา “ปัญญาญาณ” ให้หลุดพ้นจากอกุศลธรรมทั้งหลาย ให้สำเร็จบรรลุดัง “ยถาภูตญาณทัสสนะ” คือ การเห็นธรรมด้วยปัญญาตามที่เป็นอย่างจริง [ขลา ปชาน] ที่เป็นทั้ง (๑) “โลกียปัญญา” [นามรูปปริจเฉทญาณ-ปัจจุยปริคคหญาณ-สัมมสนญาณ-วิปัสสนาญาณ ๕-โคตรญาณ-ปัจเจกขณญาณ] และ (๒) “โลกุตตรปัญญา” [มัคคญาณ-ผลญาณ-อัสวัภยญาณ = ญาณทัสสนวิสุทธิญาณ] เพราะฉะนั้น การพัฒนาจิตให้เห็นแจ้งบรรลุดัง “สมถผละ” ที่หมายถึง “สมาบัติ ๘-อนุบุพพิหาร ๕” พร้อมด้วยอุปจาร ดังนี้

รูปฌาน ๔

ปฐมฌาน-ทุติยฌาน-ตติยฌาน-จตุตถฌาน

อรุปฌาน ๔

อากาสาณัญจายตนสมาบัติ-วิญญาณัญจายตนสมาบัติ-อากิญจัญญายตนสมาบัติ-เนวสัญญานา สัญญายตนสมาบัติ

อนุบุพพิหาร ๕

รูปฌาน ๔-อรุปฌาน ๔-สัญญาเวทิตนโรธ [นิโรธสมาบัติ = สมาบัติที่ดับสัญญาและเวทนา]

ฉะนั้น ข้อประพจน์ปฏิบัติทั้งหมดนี้ จึงเป็นเรื่องที่ยากใช้เวลานาน และรู้ได้ยาก [ทุกขา ปฏิปทา ทนุชากิณญา = ปฏิบัติลำบาก ทั้งรู้ได้ช้า] ซึ่งขัดกับความรู้สึกของปุถุชนทั่วไป ที่มีอารมณ์ความรู้สึก “สุกขา-เพากิน” ผู้ไม่มีความอดทน-ขันติ ๑ ความพากเพียร-วิริยะ ๑ ความเมตตากรุณา ๑ และ ปัญญาธรรม อีกหนึ่ง เพราะฉะนั้น การรู้แจ้งเข้าถึง “วิปัสสนาผละ” จึงเป็นเรื่องละเอียดอ่อนประณีตสำหรับผู้มีจิตใจปราศจากนิรณททั้งหลายดีแล้ว คือ จิตที่ครองด้วย “สติสัมปชัญญะ-อุเบกขา” ดำรงมั่นและเป็นสมาธิด้วยจิตตั้งมั่น “เอกัคคตาแห่งจิต” อยู่ในอริยมรรค เกิด “สมาธิในวิปัสสนา-จิตตัววิปัสสนา” ด้วยปฏิเวธเข้าถึงคุณวิเศษ คือ “ยถาภูตญาณทัสสนะ” ที่ประกอบเหมาะควรด้วย “ปัญญาญาณ ๓๓-ปัญญาวิปัสสนา [วิปัสสนาภูมิ = ชั้น ๕-อายตนะ ๑๒-ธาตุ ๑๘-อินทรีย์ ๒๒-ปฏิจกสมุปปาท ๑๒-ปฏิจกสมุปปันนธรรม-อริยสัจ ๔]” คือ อย่างน้อยที่สุดควรจะเป็น “ญาณ ๑๖” ที่สัมปยุตต์ด้วย “โพธิปักขิยธรรม ๓๗” หมายถึง ธรรมเครื่องเกื้อกูลความรู้และอริยมรรค ได้แก่ สติปัญญา ๔-สัมมปปราณ ๔-อิทธิบาท ๔-อินทรีย์ ๕-พละ ๕-โพชฌงค์ ๗-มรรคมืองค์ ๘ ฉะนั้น ธรรมทั้งหลายเหล่านี้ เป็นธรรมที่ควรรู้อย่างยิ่ง ที่เรียกว่า “อภิญเญยธรรม” เป็นสมุทฐานธรรมสำหรับ “ปราชญ์แห่งมุนี” ที่นอกเหนือจาก “โสโถยธรรม ๑๐” [กายสุจริต ๓ วจีสุจริต ๔ มโนสุจริต ๓] และ ประการสำคัญ ธรรมดังกล่าวนี้ เป็นคู่ศัตรูกับอกุศลธรรมทั้งหลาย เพราะประกอบด้วยเหตุผลและปัญญา อันเป็นกระบวนการคิดที่ถูกต้อง พิจารณาเห็นธรรมทั้งหลายตามเป็นจริง คือ “โยนิโสมนสิการ” นั่นคือ เห็นทั้งเหตุแห่งทุกข์ที่ประกอบด้วยปัจจัยต่างๆ “ปัจจุปปันนธรรม” [ธรรมอันเกิดจากปัจจัย = ปัจจัยธรรม] คือ กระบวนการคิดที่อนุโลมคล้อยตามด้วยเหตุผลจากการสาวหาความจริงจากต้นเหตุไปหาปลายเหตุอันเป็นผลที่จะเกิดขึ้น เรียกว่า “อนุโลมปฏิจกสมุปปาท” นั่นคือ “อวิชชาเป็นเหตุแห่งทุกข์” [สมุขยวาร] และ กระบวนการคิดที่ปฏิโลมย้อนทวนด้วยเหตุผลเพื่อดับเหตุแห่งทุกข์ นั่นคือ “ดับอวิชชาด้วยมดับทุกข์” [นิโรธวาร] เรียกว่า “ปฏิโลมปฏิจกสมุปปาท” ซึ่งกระบวนการคิดดังกล่าวนี้ ต้องเริ่มจากแนวคิดที่มี “ดวงตาเห็นธรรม-ธรรมจักษุ” หมายถึง ความรู้เห็นตามเป็นจริงด้วยปัญญาว่า:-

“สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมควมีความดับเป็นธรรมดา”

ดังนี้ ในธรรมข้อนี้ ย่อมประกอบด้วยการเจริญญาณสมาบัติมีวัตถุ “สัญญา ๔” อันเป็นเบื้องต้น หมายถึง ความรู้เข้าใจในธรรมอันเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สัตว์บางพวกในโลกนี้ “ปรินิพพานในปัจจุบัน” เพราะให้รู้แจ้งแทงตลอดในธรรมเหล่านี้ในกาลทั้ง ๓ [อดีตอัทธา-อนาคตอัทธา-ปัจจุบันนัทธา] หรือใน “ขณะ ๓” [อุปปา ทักขณะ-ฐิตินขณะ-ภังคขณะ] ได้แก่ (๑) “หानภากิยสัญญา” คือ สัญญาฝ่ายเสื่อม ความรอบรู้ในทางเสื่อม และเหตุของความเสื่อม [อุปายโกศล] (๒) “ฐิตินภากิยสัญญา” คือ สัญญาฝ่ายดำรงอยู่ คือ ความรอบรู้ในทางเจริญและเหตุของความเจริญ [อุปายโกศล] (๓) “วิเสสภากิยสัญญา” คือ สัญญาฝ่ายพิเศษที่ปฏิเวธในอริยมรรค คือ “การเกิดปัญญาวิปัสสนา” และ (๔) “นิพเพสภากิยสัญญา” คือ สัญญาฝ่ายชำระกิเลสด้วย “วิสุทธิ ๗” หมายถึง “ความบริสุทธิ์แห่งไตรสิกขา” ประกอบด้วย “ศีล-สมาธิ-ปัญญา” [อริยมรรคมืองค์ ๘-มัคคญาณ ๔] คือ รอบรู้วิธีแก้ไขเหตุการณ์และวิธีที่จะทำให้สำเร็จ [อุปายโกศล] นอกจากนี้ ยังรวมทั้งความรู้แจ้ง

ในธรรมทั้งหลายที่เกื้อกูลความตรัสรู้และอริยมรรค องค์ประกอบด้วยธรรมทั้งหลายดังกล่าวนี้ ย่อมแสดง
นัยสำคัญถึง “ความเป็นปราชญ์แห่งมุนีในพระพุทธศาสนา” มีแนวโน้มฐานะด้วยปรีชาสามารถที่จะบรรลุ
หรือบรรลุแล้วซึ่ง “ความตรัสรู้บรมสัมโพธิญาณ” ได้ในกาลปัจจุบันนี้ได้ ฉะนั้น ความสำเร็จย่อมเป็น
ลักษณะที่แท้จริงของ “อิทธิบาท ๔” หมายถึง คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่ง
ผลที่มุ่งหมาย ได้แก่

- (๑) **ฉันทะ** – ความพอใจ คือ ความต้องการที่จะทำ ใฝ่ใจรักจะทำสิ่งนั้นอยู่เสมอ และปรารถนาจะทำให้
ให้ได้ผลดียิ่งๆ ขึ้นไป
- (๒) **วิริยะ** – ความเพียร คือ ขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็ง อดทน เอาธุระไม่
ท้อถอย
- (๓) **จิตตะ** – ความคิดมุ่งไป คือ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำและทำสิ่งนั้นด้วยความคิด เอาจิตผูกใฝ่ไม่ปล่อย
ใจให้ฟุ้งซ่านเลื่อนลอยไป อุทิศตัวอุทิศใจให้แก่สิ่งที่ทำ
- (๔) **วิมังสา** – ความไตร่ตรอง หรือ ทดลอง คือ หมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญตรวจตราหาเหตุผล
และตรวจสอบข้อที่ยังหยาบในสิ่งที่ทำนั้น มีการวางแผน วัตถุประสงค์ วิถีแก้ไขปรับปรุง เป็นต้น

แต่อย่างไรก็ตาม ความดำรงอยู่แห่งสติแก่กล้า สติชัด ด้วยการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ที่เรียกว่า “**อุปฺภูฐาน**” และ
การเกิดปัญญาที่เลื่อมใสยิ่งในข้อประพจน์ปฏิบัติแห่งอริยมรรค คือ “**อริโมกข์**” ฉะนั้น “**ศรัทธา-ปสาทะ**” จึง
เป็นเหตุสมุฏฐานอันยิ่งใหญ่ในพระศาสนา ที่มีอาการ ๔ ประการแห่งศรัทธา ดังนี้

“**ปสาทะ**” คือ ความเลื่อมใส ความชื่นบานผ่องใส ความเชื่อถือนั่นใจ ความรู้สึกยอมรับนับถือ ความ
เปิดใจรับ อาการที่จิตเกิดความแจ่มใสโปร่งโล่งเบิกบานปราศจากความอึดอัดขัดข้องงุ่นงัว โดยเกิด
ความรู้สึกชื่นชมนิยมนับถือ ต่อบุคคลหรือสิ่งที่พบเห็นสดับฟัง [สุตมยญาณ] หรือระลึกถึง

“**ศัทธา ๔**” คือ ความเชื่ออย่างมีเหตุผล ได้แก่ (๑) “**กัมมศัทธา**” เชื่อกรรม เชื่อการกระทำ กฎแห่งกรรม
(๒) “**วิปากศัทธา**” เชื่อผลของกรรม (๓) “**กัมมัสสกตาศัทธา**” เชื่อว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตัวเอง ทำดีได้ดี
ทำชั่วได้ชั่ว กฎแห่งกรรมของสัตว์ (๔) “**ตถาคตโพธิศัทธา**” เชื่อปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคต

“**ศัทธา ๔**” คือ ความเชื่ออย่างมีเหตุผล ได้แก่ (๑) “**อาคมณศัทธา-อาคมนียศัทธา-อาคมศัทธา**” ความ
เชื่อความมั่นใจของพระ โพธิสัตว์ อันสืบมาจากการบำเพ็ญสั่งสมบารมี (๒) “**อริคมศัทธา-อริคมณ
ศัทธา**” ความเชื่อมั่นของพระอริยบุคคล ซึ่งเกิดจากการเข้าถึงด้วยการบรรลุธรรมเป็นประจักษ์ (๓)

“**โถกัปปนศัทธา-โถกัปปนียศัทธา-อริโมกข์ศัทธา**” ความเชื่อหนักแน่นสนิทแน่วเมื่อได้ปฏิบัติ
ก้าวหน้าไปในการเห็นความจริง (๔) “**ปสาทศัทธา**” ความเชื่อที่เป็นเพียงความเลื่อมใสจากการได้ยิน
ได้ฟัง

ฉะนั้น ความเชื่อ ความเลื่อมใสศรัทธา ใน “กฎแห่งกรรม” และ “กัมมัฏฐตาปัญญา” ย่อมทำให้ผู้จะเป็น
ปราชญ์แห่งมุนีมีความมุ่งมั่นในการประพฤติปฏิบัติอริยมรรค เพราะเชื่อในผลแห่งการทำความดี ที่
หมายถึง “ความสะอาด–ความบริสุทธิ์” [โศโฆยธรรม ๓] ในกรรมทั้ง ๓ ได้แก่ “กายสุจริตกรรม–วจีสุจริต
กรรม–มโนสุจริตกรรม” นั่นคือ ความปราศจากกิเลสทั้งหลายและปวงทุกข์ นั่นเอง.

